

Plygain Penrhyn-coch 1866

Diolch i William Howells am ddod o hyd i'r ysgrif isod mewn hen bapur newydd wythnosol, *Seren Cymru*, a gyhoeddwyd ar 12 Ionawr yn y flwyddyn 1866. Mae William Howells yn un o gymwynaswyr mawr yr ardal hon, ac yn hanesydd tan gamp.

Mae'r erthygl yn sôn am wasanaeth plygain a gafodd ei gynnal ym Mhenrhyn-coch ym mis Rhagfyr 1865 (ar fore'r Nadolig efallai?) neu o bosib ddechrau mis Ionawr 1866. Rydym yn hen gyfarwydd â'r plygain sy'n cael ei gynnal yn Eglwys Sant Ioan ar drydedd nos lau mis Rhagfyr ers dros chwarter canrif, ond oeddech chi'n gwybod bod gwasanaeth plygain wedi'i gynnal yma dros gant a hanner o flynyddoedd yn ôl?

Rydym yn arfer meddwl am sir Drefaldwyn fel ardal y plygeiniau. Y gwir amdani yw fod y plygain yn cael ei gynnal ym mhob llan a phlwyf drwy Gymru ar un adeg, ond mai yn sir Drefaldwyn y parodd hiraf, ac y parodd yn ddi-dor dros y cenedlaethau.

Mae llawer o bwyntiau difyr yn dod i'r amlwg wrth ddarllen y darn hwn yn *Seren Cymru*. Yn un peth, mae'r awdur yn reit blaen ei dafod! Yn y paragraff cyntaf mae'n canmol pobol am roi sylw i'w teuluoedd dros y Nadolig, rhywbeth yn debyg i'r pennill hwn allan o un o'r carolau sy'n cael ei chanu'r dyddiau hyn:

Daeth Nadolig fel arferol,
Daeth â ffrindiau eto 'nghyd,
Daeth â rhoddion a theganau

O eithafoedd pella'r byd;
Daeth ag ambell un i'r aelwyd
Fu yn byw mewn estron wlad,
Daeth ag ambell i afradlon
Eto'n ôl i dŷ ei dad.

Ond mae'r awdur yn mynd gam ymhellach a dweud bod gormod o bartion a rhialtwch a mynd dros ben llestri. Does dim byd yn newydd dan yr haul!

Am chwech o'r gloch y bore yr oedd hen wasanaeth plygain y Penrhyn yn cael ei gynnal. Dyna oedd yr arfer ar y pryd, wrth gwrs, a pheth cymharol ddiweddar yw cynnal plygain gyda'r nos fel y gwnawn ni heddiw.

Mae'r lleoliad yn ddifyr hefyd. Roedd criw mawr, yn llawn 'sŵn a dwndwr', yn mynd i'r 'ysgody cenedlaethol' i gynnal y plygain. Nid oedd eglwys Penrhyn-coch wedi cael ei chodi ar y pryd, ddim tan 1880–1882, ac mae'n rhaid bod y plygeiniau'n cael eu cynnal bob blwyddyn yn yr Ysgody, neu adeilad Ysgol yr Eglwys, a godwyd yn 1862–1863. Defnyddid yr Ysgody i gynnal gwasanaethau eglwysig tan 1881, pan gysegrwyd yr eglwys. Teulu Pryce, Plas Gogerddan, oedd y noddwyr a dalodd am godi'r ddau adeilad.

Mae croeso i bawb yn y plygain, gan gynnwys y rhai sy'n methu codi erbyn deg ar fore Sul arferol a byth yn tywyllu'r adeilad drwy'r flwyddyn – ac mae'r colofnydd yn rhoi

cic go galed i'r rheini yn ei lith. Mae elfen arall o feirniadaeth yn ei ysgrif hefyd, sef y defnydd o'r ieithoedd Groeg a Lladin yn rhai o'r addurniadau. Mae'n amlwg fod yr ysgody yn hardd iawn ar adeg y blygain, ac adnodau o bosib wedi eu brodio'n gain yn addurno'r adeilad, mewn ieithoedd nad oedd yr awdur yn eu deall. Roedd hynny, i rai, yn

arwydd fod y Catholigion yn cael lle rhy amlwg, ond mae'r awdur ei hun yn anghytuno â hynny rwy'n synhwyro.

Yn yr hen amser roedd yn arferiad cael pregeth yn ystod y gwasanaeth, ac mewn rhai ardaloedd roedd cymun yn cael ei weinyddu. Nid yw'r erthygl hon yn sôn am gymun, ond roedd yno bregeth: y Parchedig W. Powell yn pregethu o Eseaia 9:6, 'Canys bachgen a aned i ni, mab a roed i ni, a bydd yr awdurdod ar ei ysgwydd ef.'

Druan o gôr 'Pantgoch'! Doedden nhw ddim wedi plesio'r awdur o gwbl wrth ganu eu dwy garol 'yn hynod anghelfydd'. Rwy'n cymryd mai gwall sydd yma am gôr Bont-goch. Roedd ganddyn nhw eglwys cyn i Benrhyn-coch gael eu hadeilad nhw. Codwyd eglwys Elerch, Bont-goch, rhwng 1865 ac 1868. Roedd côr yr eglwys yno wedi dod i Benrhyn-coch i gymryd rhan yn y gwasanaeth plygain, ond mae'n amlwg na chawson nhw fawr o groeso na gwerthfawrogiad – gan golofnydd *Seren Cymru* o leiaf.

Diolch eto i William Howells am ddod â'r erthygl hon i'n sylw, ac am roi cip i ni ar fywyd Penrhyn-coch ganrif a hanner yn ôl.
Rhiannon Ifans

Seren Cymru 12.1.1866

Y Nadolig

Wel, aeth un Nadolig heibio eto, a llawer un wedi ei dreulio yn llawen, mewn ymweled a theulu a pherthynasau, tra mae llawer wedi ei dreulio mewn pechu yn erbyn Creawdwr a Chynnaliwr pob peth.

Am chwech yn y boreu yr oedd yr ardal yn fyw, gan swm a dwndwr y rhai hyny a gyfeirient eu camrau tua'r ysgody cenedlaethol i'r **plygain**.

O berthynas i'r plygain, gallwn ddweud mai plentyn newydd eni ydyw yn yr ardal hon er hynny, dangosa fod ynddo fywyd, ac yn argoeli yn bresenol o ddod yn un

mawr mewn maintioli, ac yn nerthol mewn dylanwad. Drwy lawer gorcest cyrhaeddasom y lle mewn pryd. Ac er ein syndod, gwelem yno lawer i un ag sydd yn methu yn eu byw a chadw eu cydgynulliad ar foreu Sabboth. O drueni onite?

Wedi bod mewn synfyfyrdod am ychydig am y mawrddrwy hwn, edrychasom o gwmpas, a gwelem y muriau a'r lle sanctaidd, a'r sancteiddiolaf, wedi eu gwisgo mewn modd hardd; ac yr oedd yn ysgrifenedig uwchben, mewn llythrenau Cymraeg, Saesonaeg, Groeg, a Lladin;

ac er ein bod yn gallu deall ystyr rhai ohonynt, yn ein byw y gwnelem ddim a'r rhanau ereill ac yn i ein dyrswch, gofynasom i gyfaill a ddygwyddasai fod gerllaw, a oedd ef yn deall rhywbeth o ystyr y brawddegau hyny? O, ydwyf siwr, meddai

Groeg a Lladin ydynt—yr oll bron yn golygu yr un peth. Dyma frawddeg, meddai, wedi ei hysgrifenu yn y Groeg, yr hyn o'i gyfieithu i'r Gymraeg ydyw, "Olion Pabyddiaeth." Er nas gallwn ei wrthwynebu trwy fy ngwybodaeth o'r iaith, eto yr oeddwn yn ei ammheu ar dir rheswm.

Wedi myned trwy y ffurfiau

arferedig, vn ol y ddefod, cawsom bregeth gan y Parch. W. Powell ar y geiriau hyny, Canys bachgen a aned i ni," &c. Hefyd, yn ystod y cyfarfod, **canwyd dwy garol gan gôr Pantgoch** yn hynod o anghelfydd.

Am unarddeg o'r gloch yr oedd gwasanaeth Saesonaeg yn cael ei gynnal yn yr un lle, pryd y pregethwyd gan y Parch. Mr. Pugh, Llanbadarnfawr; a thua'r un adeg, yr oedd y Parch. D. Jenkins, Jezreel, yn pregethu i'r Gymdeithas Benefit, yn nghapel y Bedyddwyr, oddiar y geiriau, Bwrw dy fara ar wyneb y dyfroedd, canys ti a'i cei ar ol llawer o ddyddiau."